

фінансування. Якщо проект зазнає невдачі, університет хоч і втрачає певні кошти, зате студент набуває досвід ведення бізнесу, хай навіть і негативний.

Підсумовуючи, можна сказати, що гроші, виділені на наукові дослідження, обертаються в закритому середовищі, проте відбувається постійний їх приріст. Це можна охарактеризувати як справжній бізнес на знаннях.

Отже, як показує аналіз інновацій в університетах Великої Британії, перед вітчизняною системою освіти в процесі її інтеграції у європейський освітній простір постає ряд нових проблем:

- вчасно помічати зміни у виробництві і суспільстві і пропонувати необхідні освітні послуги в потрібній кількості і в потрібному місці;
- займатися профорієнтаційною роботою в умовах стрімко змінного ринку;
- необхідно врахувати досвід Великої Британії у розробці освітніх програм для працюючих людей. До того ж ці програми мають передбачати можливість індивідуалізації: у кожному окремому випадку треба враховувати попередню освіту і досвід роботи.

Література

1. *Лецинський О.П.* Фундаменталізація та диференціація навчального процесу у Великій Британії // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету: Спец. випуск. – Переяслав-Хмельницький, 2007. – С. 201 – 203.
2. DEPARTMENT FOR EDUCATION AND EMPLOYMENT The Learning Age: a renaissance for a new Britain. – London: The Stationery Office, 1998. – 45 p.
3. *Clegg S.* Learning and teaching policies in higher education: Mediations and contradictions of practice // British Educational Research Journal – 2003. – № 9. – P. 6 – 8.
4. *Bates A.* (2000) Managing Technological Change: Strategies for University and College Leaders (San Francisco, Jossey-Bass). – P.73 – 100.

УДК: 316.621 – 053.9

Ю.Р. Мацкевіч

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ АКТИВНОСТІ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

Анотація. *Стаття присвячена проблемі активної життєдіяльності людей похилого віку, розглядаються види соціальної активності та заходи, що сприяють активізації життя людей похилого віку.*

Ключові слова: *люди похилого віку, життєвий ритм, види соціальної активності відповідно до своїх фізичних і психічних можливостей.*

Аннотация. *Статья посвящена проблеме активной жизнедеятельности пожилых людей, рассматриваются виды социальной активности и меры, способствующие активизации жизни пожилых людей.*

Ключевые слова: *люди пожилого возраста, жизненный ритм, виды социальной активности соответственно физическим и психическим возможностям.*

Annotation. *The article is devoted to the problem of active life activities of, the article describes different types of social activities of people and what helps to make a life of elderly person more active.*

Key words: *elderly people, life rhythm, types of social activity according to the physical and psychological possibilities.*

Проблема активної життєдіяльності людей похилого віку протягом останніх років стала предметом різностороннього наукового аналізу в галузі біології, медицини (геронтології, геріатрії), соціології, загальновікової та соціальної психології, філософії, педагогіки та ін.

Аналіз праць видатних фахівців у галузі геронтології, геріатрії, соціології, психології – М. Александрової, І. Давидовського, О. Краснової, Г. Міль, О. Новицького, В. Шапіро та ін. – показує, що вони ґрунтуються на ідеях активності людей похилого віку в різних сферах життєдіяльності. Це допомагає представникам даної соціальної категорії протистояти негативним психовіковим змінам, відчувати повноту життя.

Вихід на пенсію, тобто припинення активної професійної діяльності, звуження кола спілкування, наближення фізичної слабкості – усе це викликає комплекс психологічних, ціннісних, мотиваційних змін, що, зрештою, приводять до виникнення нового життєвого ритму. Багато дослідників (Л. Анциферова, С. де Бовуар, Г. Москалець, Т. Немчин, Н. Паніна, Л. Торнстон) звернули увагу на те, що одна з найглибших психосоціальних криз особистості пов'язана з виходом на пенсію, тобто з утратою роботи. Адже у сучасному суспільстві трудова діяльність виконує цілий ряд функцій. Вона не тільки забезпечує людині засоби існування, дає певний статус, але й реалізує соціальну активність індивіда.

Соціальна активність відображає ступінь реалізації і розвитку соціальних можливостей людини (здібностей, знань, навичок, прагнень, мети, завдань) [1]. На рівні особистості соціальна активність розглядається як здатність до свідомого виявлення й закріплення свого місця в системі суспільних відносин, до самореалізації. Соціальна активність (за визначенням О. Шогенова) є мірою соціальної діяльності, а її метою є реалізація інтересів суспільства, особистості як члена даної соціальної спільноти. О. Киричук визначає соціальну активність як процес функціонування соціальної позиції індивіда в конкретній соціальній ситуації, міру дієздатності і включеності його в соціальну взаємодію. Для будь-якої людини соціальна діяльність є передумовою її повноцінності, цікавого життя, творчої діяльності. Тому, як зазначає А. Айріян [2], необхідна „зайнятість” і людям похилого віку, у яких коло особистих інтересів значно обмежується й звужується.

Особливе значення має соціальний аспект старіння. Старість – це перехід у систему нових соціальних ролей, в нову систему групових та міжособових стосунків. З виходом на пенсію змінюється соціальний статус людини похилого віку, який є досить суперечливим сьогодні. З одного боку, зазвичай у суспільній свідомості більшості людей стара людина уявляється як особа хвороблива, слабка, без засобів до існування, що не може працювати й потребує постійної допомоги й опіки; це людина покинута й самотня, консервативна, нерідко страждає порушеннями мозкової діяльності; з віком людина втрачає уміння приймати правильні рішення, її розвиток загальмовується, вона не здатна до подальшого навчання, поступово втрачає пам'ять і сексуальні функції. Проте такі стереотипи стосовно людей похилого віку досить неадекватно відображають реальність і не відповідають тим соціальним та психологічним змінам, що відбуваються з цією групою населення. Оскільки серед них є значна кількість людей похилого віку з відносно гарним здоров'ям. Інша точка зору, у якій домінують позитивні уявлення про людей похилого віку відображає тип старої людини здібної, мудрої, потрібної, поблажливої, щасливої, бадьорої, активної, що насолоджується життям, орієнтованої на родину, доброзичливої, готової допомогти іншим; це образ людини інтелігентної, сповненої інтересів, що займається серйозною справою, що розповідає про минуле, але зосереджена на майбутньому. Безперечно, накопичений життєвий досвід, професійна майстерність, зростання інтелектуальних та культурних компонентів посилюють у цьому віці потребу у передачі знань, високому соціальному статусі, повазі з боку оточуючих. Багато людей похилого віку продовжують працювати, займаються громадською роботою, цікаво проводять своє дозвілля й тим самим спростовують думки про пенсійний вік як про спад життя.

Серед теорій, що намагаються пояснити статус і положення літніх людей у суспільстві, в межах нашого дослідження, нашу увагу привертають дві – теорія роз'єднання та теорія активності.

Теорія роз'єднання (або звільнення) була обґрунтована Дж. Розен і Б. Ньюгартен, а потім доповнена Е. Каммінгом і В. Генрі. Відповідно до цієї теорії, старіння є неминуче взаємне віддалення або роз'єднання, що приводить до зниження взаємодії між старіючою особистістю й іншими особистостями в тій же соціальній системі. Цей процес може бути ініційований як самою особистістю, так і іншими особами. Дана теорія припускає розрив між особистістю й суспільством, зменшення енергії особистості й погіршення якості зв'язків, що залишилися. Роз'єднання визначають як систематичне зменшення постійних соціальних контактів.

Соціальне звільнення (роз'єднання) – це віддалення суспільства від індивіда (через примусову пенсію, дорослішання й самостійність дітей, смерть близьких і т.ін.) і віддалення індивіда від суспільства (через зниження соціальної активності і більш самотнє життя). У результаті таке віддалення обоєпільне: стара людина відходить від суспільства, а воно, у свою чергу, відштовхує стару людину. Поступове руйнування соціальних зв'язків означає свого роду підготовку до наступного акту – смерті. Процес „соціального відходу” характеризується втратою соціальних ролей, обмеженням соціальних контактів, замкненням у собі. При цьому людина звільняється від звичного тиску з боку соціуму і дозволяє більш молодим і енергійним прийняти на себе ролі, які стали вакантними, і функції.

Багато авторів критикують цю теорію, тому що опис звільнення як природного й неминучого процесу не відповідає реальності.

Деякі дослідження показали, що багато людей похилого віку продовжують бути активними і включеними в соціальне життя. Серед них досить велика кількість задоволених життям. Існує думка, що ті, кому не вдалося досягти „звільнення”, щасливі, володіють високим моральним духом і довго живуть. Це суперечить положенню теорії соціального роз'єднання про те, що тенденція віддалятися від громадського життя є природною і необхідною частиною старіння. У той же час деякі люди воліють вести відокремлений спосіб життя і знаходять у цьому задоволення; таке звільнення не повинно розглядатися як необхідна умова духовного здоров'я людей похилого віку.

От чому, на думку деяких авторів, більш коректно говорити про „виробниче” (частіше, ніж про соціальне) звільнення й зростання соціально-економічної залежності, і в центрі уваги повинні знаходитися реалії й обставини при виході на пенсію. Таким чином, роз'єднання або звільнення, являє собою лише один із варіантів пізнього життя. Воно не є обов'язковим для усіх [3].

Альтернативою теорії звільнення стала теорія активності. Автори теорії активності – Хавігхарст і Маддокс. Відповідно до цієї теорії люди похилого віку по суті такі ж, як і люди середнього віку, з такими ж психологічними і соціальними потребами, за винятком неминучих змін у біології й стані здоров'я. Зниження соціальної взаємодії у похилому віці є результатом відмовлення суспільства від людей похилого віку й опору бажанням найбільш старих людей. На відміну від теорії роз'єднання, ця відмова не обоєпільна.

Благополучне старіння має на увазі збереження активності й можливість призупинити «скорочення» соціальних зв'язків. Цього можна досягти, або як найдовшою підтримкою активності середнього віку і навіть знаходженням нової роботи, або виходом на пенсію й життям для чоловіка / дружини, родини, друзів до самої смерті.

Прихильники теорії активності вважають, що при нормальному старінні повинні по можливості підтримуватися соціальні контакти й активність. При настанні старості особистість повинна зберігати ті ж потреби й бажання, що були їй властиві раніше, опір будь-яким змінам, намірам виключити її із суспільства. Згідно з цією теорією старіння розуміється як новий стиль життя, що спонукує до постійної активності. Здатність знаходити радості й цінності в житті не вичерпується у певному віці, а повинна зберігатися до самого кінця життя [3].

У будь-якому віці життя людини не мислиться поза суспільними відносинами. Сенс існування людини на віковому етапі старості зводиться до того, щоб бути корисним суспільству. Тому проблема соціальної активності, „зайнятості” людей похилого віку – це проблема їхньої адекватної інтеграції у руслі соціального життя з урахуванням психічних і фізичних сил. Досягши пенсійного віку, люди не прагнуть відійти від справ, потреба в праці може зберігатися

як основна. Тому суспільство, держава повинні надати реальні можливості для різнобічних проявів соціальної активності особистості як передумови раціонального способу життя на її пізніх етапах.

Ще в 1982 р. Н. Паніна [4] писала про те, що існує необхідність формувати в суспільній свідомості уявлення про пенсійний період як про активний етап життя й орієнтувати людей похилого віку на всебічний пошук корисних і значущих занять, що відповідають їх індивідуальним схильностям, інтересам, здібностям.

З виходом на пенсію збільшується також обсяг вільного часу, який може позитивно впливати на перебіг пізніх років життя, тому що від способу проведення дозвілля (на думку А. Айріян, Г. Москалець, Т. Карсаєвської) певною мірою залежить відчуття задоволення старими людьми своїм життям, що у свою чергу сприяє зміцненню здоров'я. Проблема вільного часу залежить від соціального оточення пенсіонерів. Має також значення соціальне становище, світ особистісних інтересів, освітній рівень, рід занять і положення у суспільстві до виходу на пенсію. Так, у роботах М.Д. Александрової з психофізіології старіння, проблем соціальної і психологічної геронтології зроблено висновок про вплив освіти, загальних і спеціальних здібностей, інтересів і роду занять на життя людини в літньому віці.

Узагальнення даних про соціально-психологічні особливості людей похилого віку дозволяє зробити висновок, що характерними рисами нормальної психологічної старості є: збереження інтелекту, інтерес до зовнішніх подій, пізній вихід на пенсію, прагнення до активної суспільно-корисної діяльності, наявність компенсаторних механізмів в організмі літньої людини, що дозволяють переборювати хвороби, протистояти старості і сповільнювати темпи старіння. Наприклад, у вчених похилого віку, людей інтелектуальних професій майже не змінюється словниковий запас, загальна ерудиція, інтерес до суспільної й професійної діяльності, мистецтва, спорту та ін.

У будь-якій сфері людської діяльності важливе значення мають не тільки мета, установки, ціннісні орієнтації, але й психовікові особливості особистості, тому що фізичне і психічне в людині завжди знаходяться у взаємозв'язку. Симптоми старості, що наближається, виявляються в різних людей у різний час через фізичне ослаблення організму і через психічне ослаблення інтересів. Доведено взаємозв'язок цих процесів, що виявляється в психофізичному ослабленні активності людини, при цьому зниження психічної діяльності випереджено впливає на організм людини. Деякі вчені навіть стверджують, що психічне умирання прискорює фізичне і, таким чином, люди, яким удасться довго зберігати психічну активність, що накладає, у свою чергу, відбиток на фізичну активність, продовжують свою молодість у роки ранньої старості і відсуваю немічну, глибоку старість. Наприклад, у тих, хто пасивний, веде малорухомий спосіб життя, поступове руйнування організму й виснаження фізичних і інтелектуальних сил настає значно раніш, ніж у тих, хто займає активну позицію у своїй життєдіяльності, багато рухається, схильний до громадської роботи, допомагає родині, дітям, онукам.

Бездіяльний спосіб життя і пасивне проведення часу негативно впливають на здоров'я літньої людини, що приводить її до психологічної пригніченості, апатії, тобто до передчасного старіння.

Відчуття спустошеності, що виникає в багатьох літніх людей досить швидко минається, якщо життя літньої людини будується активно. Активність людей похилого віку Є. Холостова [5] пов'язує, по-перше, із виконанням корисної роботи; по-друге, із задоволенням різного роду інтересів. Ці два моменти пов'язані один з одним і сприяють збереженню функцій тіла і духу, позитивній самооцінці, протидіють почуттю порожнечі, нікчемності життя і самотності, особливо якщо їх супроводжують ефективні оздоровчі заходи (відповідна дієта й гігієна), а також матеріальне забезпечення, що відповідає прожитковому мінімумові, тобто пенсія й інші надходження, що забезпечують задоволення основних потреб.

Стосовно до роботи виділяють наступні види активності, що сприяють здоров'ю, діяльності, задоволенню життям:

1. Професійна діяльність у скороченому обсязі і на посаді, що відповідає психофізичним можливостям людини. Для людей, що люблять свою професію, це буде найбільш бажана форма

активності, тому що вона дає додатковий прибуток, зміцнює почуття своєї суспільної значимості, упорядковує все життя. Деякі відмінності від колишньої професії полягають у тому, що пенсіонер працює в суміжній галузі (наприклад, учителька – у ролі клубного працівника, вихователя в групі продовженого дня, бухгалтер у ролі громадського контролера).

2. Робота для заробітку, виконувана не за своєю, а за „резервною” професією, додатково й заздалегідь освоєною, – більш легкою або більш престижною. Таке рішення проблеми вибирають звичайно, люди, що свою основну професійну роботу оцінювали як занадто важку, шкідливу для здоров'я або не достатньо престижну. Іноді пошук роботи за іншою професією продиктований потребою змінити рід діяльності, наприклад, коли адміністративний працівник переходить на фізичну роботу, друкарка стає перукарем.

3. Активність типу „напіввідпочинку”, тобто щось середнє між роботою і відпочинком. Вона дозволяє займатися своєю улюбленою справою, одержуючи від цього певну матеріальну вигоду, а також задоволення в культурному, сімейному і соціальному відношенні. Найбільш розповсюдженими видами такої активності є побутові послуги і ремонт, жіноче рукоділля; а також присадибне господарство, вирощування домашніх тварин і птахів.

4. Соціальна активність, пов'язана з виконання громадських обов'язків, – громадського опікуна, судового піклувальника, члена домового комітету, члена правління в якій-небудь громадській організації і т.ін. Це не дає, щоправда, матеріальної вигоди, але багато людей похилого віку отримують моральне задоволення від виконання цих обов'язків. Дослідження показали виражений зв'язок між почуттям задоволення життям у цих людей і їхньою активністю в ролі громадського працівника, що для багатьох із них мало престижне значення. Добровільно прийнята на себе громадська робота, крім того, компенсує колишню професійну діяльність.

5. Внутрісімейна активність у вигляді догляду за дітьми і хворими, а також домашня робота; її беруть на себе, головним чином, жінки. І хоча найчастіше опікунські старання жінок похилого віку перевищують їхні сили, вони виконують їх добровільно, із переконанням, що це необхідно і це дає їм моральне задоволення.

Види активності, пов'язані з більш глибокими інтересами і психофізичними потребами людини відносяться до сфери відпочинку.

1. Книжки, журнали, газети, а також радіо – і телепередачі складають сьогодні один із найдоступніших засобів для задоволення інтересів, спонукання уяви й фантазії, самоосвіти – за умови, що стара людина заздалегідь набула звички, інтерес і любов до читання, а також здатність уміло вибирати теле – і радіопроекти. Вплив засобів масової інформації на особистість буває різним – він або зміцнює, або послабляє її; таким чином, умілий вибір відповідного читання або програми має велике значення для психофізичного стану старої людини.

2. Лекції у будинках культури, клубах, музеях, товариствах привертають все більше увагу людей похилого віку. Буває, що вони становлять більшість слухачів. На лекціях вони не тільки одержують знання, але й можливість встановити дружні контакти, зав'язати нові знайомства.

3. Заняття фізичною культурою все частіше стають нагальною потребою людей похилого віку. Усе більше жінок і чоловіків похилого віку займаються гімнастикою й комплексами фізичних вправ, спеціально для них розробленими. У товариства пропаганди фізичної культури у великих містах приходять люди похилого віку, що бажають систематично займатися відповідними для свого віку рухливими іграми (волейбол, крокет, бадмінтон і т.ін.).

4. Клубна активність (художня, розумова, розважальна) залучає в першу чергу тих старих людей, що раніше звикли брати участь у таких заходах. Міжлюдському зближенню, так необхідному в старості, особливо самотнім старим людям, сприяють звичайні форми клубного життя: гра в шахи, доміно, карти, відвідування виставок, конкурсів, естрадних концертів.

Усі вищезазначені види активності в сферах роботи й відпочинку, звичайно, визначаються потребами й інтересами даної особистості.

Ми вважаємо, що активізація повинна здійснюватись за багатьма напрямками одночасно, впливати на сфери розумової і фізичної діяльності людини, у той же час, забезпечуючи їй відчуття безпеки і власної корисності, а також доброзичливості оточуючих.

Серед заходів, які б сприяли активізації життя людей похилого віку Є. Холостова [5] називає:

1) розвиток і удосконалення системи охорони здоров'я (особливо геріатрії) і реабілітаційних заходів;

2) розвиток системи технічного забезпечення (протези, ортопедичні і слухові апарати, інвалідні коляски, інше медичне обладнання) і переобладнання квартир, де мешкають люди похилого віку, з урахуванням їх потреб;

3) розвиток сфери домашніх послуг, насамперед пов'язаних із доглядом за немічними старими людьми;

4) підвищення рівня життя людей похилого віку, який би відповідав середньому рівневі життя в суспільстві і якнайменше уступав тому рівневі, до якого вони звикли за роки своєї професійної діяльності.

Головною умовою для активізації людей похилого віку є забезпечення їм можливості вільно пересуватися і, отже, займатися різними справами як удома, так і поза межами дому.

На жаль, як зазначає Є. Холостова, сучасний світ не сприяє соціальній інтеграції старих людей. Існуючі спроби суспільства полегшити людям похилого віку заключний етап їхнього життя здебільшого раціональні, вони вичерпуються такими заходами, як пенсійне законодавство, медичні послуги, будинки для старих людей і т.ін. Виникає парадоксальна ситуація, коли медицина має на меті продовження життя, а сфера цінностей, що включають новий досвід людства, не гарантує людям похилого віку почуття соціальної корисності.

Отже, у сучасному суспільстві повинні бути створені механізми, що дозволяли б стимулювати соціально змістовну діяльність осіб літнього віку для побудови ними нового життєвого укладу, пошуку нових шляхів включення в суспільство з урахуванням особистісних інтересів, освоєння нових соціальних ролей, особливої актуалізації прагнення бути корисним і потрібним людям і тим самим затримати процес руйнування особистості.

Література

1. Краткий словарь по социологии/ сост. П.Д. Павленок. – М.: ИНФРА-М, 2001. – 272 с.
2. Айриян А.П. Социальные аспекты геронтологии. – Ереван: Айастан, 1989. – 175 с.
3. Краснова О.В., Лидерс А.Г. Социальная психология старения. – М.: Академия, 2002. – 288 с.
4. Панина Н.В. Роль семьи в проведении досуга пенсионеров и их социальной адаптации // Геронтология и гериатрия: Пожилой человек, медицинская и социальная помощь: сб. статей. – К.: Институт геронтологии, 1982. – С.156 – 160.
5. Холостова Е.И. Социальная работа с пожилыми людьми. – М.: Дашков и К, 2002. – 296 с.
6. Александрова М.Д. Проблемы социальной и психологической геронтологии. – Л.: ЛГУ, 1974. – 135 с.
7. Социальная геронтология: современные исследования. Реферативный сборник. – М.: РАН ИНИОН, 1994. – 135 с.

УДК 371.134+378.937+378.126+374.6

І.М. Мельничук

ВИКОРИСТАННЯ ТРЕНІНГІВ У ФОРМУВАННІ ТОЛЕРАНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Анотація. У статті розглядається роль тренінгової роботи у формуванні толерантності майбутніх соціальних працівників.